

da Boguslavski prikazala učešće poljskih umetnika na Beogradskom internacionalnom pozorišnom festivalu. Dr Dragomir Bondžić je opisao saradnju jugoslovenskih i poljskih univerziteta, a mr Nataša Milićević je za svoju temu izabrala pregled istoriografije posvećen jugoslovensko-poljskim odnosima posle Drugog svetskog rata.

Poslednji deo publikacije obuhvata priredna pitanja. Prof. Marija Eva Šatlah je predstavila politiku Poljske i Jugoslavije prema Maršalovom planu, a dr Ivana Dobrivojević – privrednu politiku Komunističke partije Jugoslavije u periodu 1945–1953. Sjaj i senke radničke samouprave u Jugoslaviji opisala je dr Aleksandra Čizmovska, dok je mr Pšemislav Bjeganjski predstavio saradnju gradova pobratima na primeru Bidgošća i Kragujevca.

Mišljenja smo da radovi koji su objavljeni u zborniku imaju veliki značaj za srpsku i poljsku istoriografiju, ali i ukupne naučno-kulturne odnose dveju zemalja. Uspešno organizovanje konferencije u Beogradu 9–10. oktobra 2014. nagoveštava produženje i nadgradnju ovog projekta i nastavak saradnje Instituta za savremenu istoriju iz Beograda i Instituta za istoriju i međunarodne odnose iz Bidgošća.

*Nebojša Stambolija
Pawel Wawryszak*

Kosta Nikolić, Srđan Cvetković, SRBI I ALBANCI NA KOSOVU I METOHIJI U 20. VEKU, Institut za savremenu istoriju, Beograd 2014, 343 str.

Pitanje Kosova i Metohije i odnosa Srba i Albanaca na ovom prostoru jedno je od najsloženijih iz srpske istorije, pa monografija Koste Nikolića i Srđana Cvetkovića *Srbi i Albanci na Kosovu i Metohiji u 20. veku* predstavlja nameru, kako sami autori kažu, da naprave „značajan iskorak iz dosadašnjeg veoma rasprostranjenog crno-belog posmatranja i proučavanja komplikovanih odnosa Srba i Albanaca na Kosovu i Metohiji, ali i u celoj Srbiji.“ Studija je zasnovana na istraživanjima u fondovima Arhiva Jugoslavije

(Vrhovni sud Jugoslavije, Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača. Popis optužnica i presuda, Predsedništvo SFRJ, Savezno izvršno veće), Arhiva Srbije (Centralni komitet Saveza komunističke Srbije), KPD Zabela, KPD Sremska Mitrovica, Vojnog arhiva (Vojno bezbednosna agencija, Narodnooslobodilačka borba), objavljenim izvorima i memoarima (23), kao i velikom broju monografija i članaka (67) i tekstova iz štampanih medija. Knjiga je obogaćena registrom ličnih imena i fotografijama koje prate tekst. Monografiju čine četiri osnovna tematska poglavlja i epilog.

U prvom poglavlju *U sastavu Srbije* prati se prostor Kosova i Metohije od Prvog balkanskog rata 1912. kada je najvećim delom ušao u sastav srpske države. Albansko stanovništvo nije ovo dočekalo kao oslobođenje od turske vlasti već kao neku vrstu okupacije, jer je ideja „velike Albanije“ bila formirana od 1878. godine. Posle Prvog svetskog rata nova jugoslovenska država se ponovo suočila sa problemom vekovnih suprotnosti, ukidanja feudalizma i uspostavljanja mira. Tako su dvadesete godine 20. veka obeležene kolonizacijom Srba na ovo područje, ali i albanskim kačaćkim akcijama. Nacionalni problem Kraljevina Jugoslavija je pokušala da reši iseljavanjem muslimana u Tursku i Albaniju. Poseban deo ovog poglavlja predstavlja odnos komunista prema kosovskom pitanju. Komunistička partija je podržavala ideju „razbijanja“ Jugoslavije, pa je u njenom okviru isticala neminovnost borbe protiv „nacionalnog ugnjetavanja“ Albanaca. Borba Albanaca za ujedinjenje nastavila se i u Drugom svetskom ratu. Autori stavljaju poseban akcenat na Bujansku konferenciju 1943–1944, posle koje je u februaru 1945. na Kosovu i Metohiji zavedena vojna uprava.

Drugo poglavlje *Albanski nacionalni pokret u Titovoj Jugoslaviji* bavi se integracijom albanskog stanovništva u državu i institucije vlasti. S obzirom na povećani nacionalizam Albanaca, pogoršavao se položaj srpskog naroda krajem sedme i početkom osme decenije 20. veka. U isto vreme pao je Aleksandar Ranković, a posle Brionskog plenuma albanski intelektualci i deo političke elite istakli su zahtev za formiranje kosovske republike.

Poseta Josipa Broza Tita Kosovu i Metohiji 1967. bila je značajna i za Srbe i za Albance jer su očekivali ispunjenje svojih zahteva, a Tito je ovom prilikom naglasio važnost bratstva i jedinstva. Novi zahtevi Albanaca istaknuti su 1968. kada se Fadilj Hodža, predsednik Pokrajinske skupštine Kosova i Metohije, suprotstavio upotrebi imena Metohija. Autori su posebno istakli važnost sednice CK SK Srbije maja 1968. kada su Dobrica Ćosić i Jovan Marjanović istupili sa kritikom zvanične politike SKJ u domenu nacionalnih odnosa u Jugoslaviji posebno na Kosovu i Metohiji. Posle toga, 1968. izbile su albanske demonstracije u svim većim gradovima Kosova i Metohije na kojima su tražili ustav, otcepljenje i ujedinjenje područja na kojima su živeli Albanci. Zastave Albanije počele su da se vijore na teritoriji Kosova, ukinut je naziv Šiptari i uveden naziv Albanci. Tada je, prema rečima autora, počela „zlatna decenija“ 1971–1981. kosovskih Albanaca i smanjivanje srpske populacije.

Autori zaključuju da se politički život Srba na Kosovu i Metohiji od Drugog svetskog rata do pobune Albanaca 1981. odvijao u okvirima KPJ/SKJ. Ustavom iz 1974. reč Metohija izbačena je naziva pokrajine, a Jugoslavija je postala federativna jedinica šest ravnopravnih republika i dve autonomne pokrajine. Kritičku analizu ustavnog konstituisanja republike predstavljala je *Plava knjiga* (1975) o položaju pokrajina u Srbiji, ali nije bilo konkretnijeg rezultata. Demonstracije 1981. uslovile su da kosovsko pitanje postane problem cele Jugoslavije. Autori navode da je iseljavanje Srba i Crnogoraca tada prvi put na najvišim partijskim forumima priznato kao problem, ali je to bilo zataškavano u javnosti. Istovremeno se prati i samoorganizovanje kosovskih Srba 1985. i 1986 (Srpski pokret otpora) kada je iseljavanje dobilo drastičnije razmere, a srpska javnost počela da se upoznaje sa razmerama teškog položaja Srba na Kosovu.

Na početku trećeg poglavlja *Slobodan Milošević i kosovsko pitanje* autori upoznaju čitaoca sa kratkom biografijom Slobodana Miloševića a zatim i sa njegovim učešćem u rešavanju kosovskog pitanja. Milošević je posetio Kosovo Polje u aprilu 1987, što je

prema mišljenju autora odredilo njegovo političko delovanje prema Kosovu. Srbi su tada tražili ravnopravnost sa većinskim Albancima i zaštitu od strane državnih institucija. Milošević je uspeo da stekne poverenje Srba na Kosovu jer je stao na njihovu stranu, a distanciranjem od srpskih nacionalista sačuvaao je poverenje političkog vrha. Uporedo sa kosovskim problemom, autori se bave i partijskim frakcijama sa naročitim osvrtom na Osmu sednicu u septembru 1987. za koju zaključuju da je predstavljala kraj jedne epohe jer je Milošević promovisan u vođu. Kao poseban problem u ovom poglavlju tretira se odnos federacije i ostalih republika prema pokušajima Srbije da izvrši ustavne promene i da postane republika sa izdvajanjem rukovodstva Vojvodine. Posle brojnih mitinga i pada vojvodanskog rukovodstva, počeli su i mitinzi u Crnoj Gori koji su pokrenuli Srbi sa Kosova i Metohije. Došlo je do promena u rukovodstvu Pokrajinskog komiteta SK Kosova 1988, počele su masovne demonstracije Albanaca na Kosovu i Metohiji sa parolom Kosovo – republika. Uvedene su vanredne mere, JNA je bila u stanju pripravnosti. Proglašeni su amandmani na republički ustav, a Slobodan Milošević je dobio državnu funkciju u maju 1989. kada je izabran za predsednika Predsedništva SR Srbije. Pravoslavlje je stavljeno u „središte nacije“, pre svega skupom na Gazimestanu 1989, kada je Milošević demonstrirao da je srpska država ponovo ujedinjena. Poseban deo poglavlja posvećen je suđenju Azemu Vlasiju i grupi Albanaca za propagiranje etnički čistog Kosova, što je prouzrokovalo nove demonstracije. Poglavlje je zaključeno 1990. godinom kada su Kosovo i Metohija bili na ivici građanskog rata.

Četvrto poglavlje *Organi bezbednosti i albanski nacionalni pokret* bavi se ustancima, pobunama i odmetnicima 1944–1945 (balistima), kao i nemirima na Kosovu i Metohiji do 1990. godine. Autori na osnovu istraživanja presuda Državne komisije za suđenje ratnim zločincima i kolaboracionistima zaključuju da su Srbi na Kosovu bili suđeni zbog manjih psovki i kritike vlasti, dok su Albanci dobijali samo 3–4 godine zatvora za teška razbojništva nad Srbima. Značajnije

balističke grupe iz 1944–1945. bile su eliminisane do 1951, ali su incidenti nastavljani. Poseban deo bavi se oduzimanjem oružja na Kosovu i Metohiji, u vezi sa čim je bilo brojnih zloupotreba Službe bezbednosti. Prizrenski proces 1956. bio je tipičan primer u ovoj kampanji, koji je 1966. posle pada Rankovića revidiran uz ocenu da je montiran u cilju kompromitovanja albanskih kadrova na Kosovu i Metohiji. Autori se posebno osvrću na slučaj Adema Demaćija, novinara i publiciste, koji je bio nacionalista i borac za ujedinjenje Albanije. U ovom poglavlju se razmatra i progon „rankovićevaca“ krajem 60-ih i početkom 70-ih godina, kao i delovanja albanske političke emigracije, sa počecima u Prvoj prizrenskoj ligi, sa ciljem ujedinjenja svih Albanaca. Protesti na Kosovu krajem 1968. i početkom 1969. zauzeli su posebno mesto u ovom delu monografije s obzirom na to da su bili „masovni i učestali sa ozbiljnim incidentima“, sa zahtevom da Kosovo i Metohija postanu republika. Autori su se osvrnuli i na Novu komunističku partiju Jugoslavije NKPJ i Barski kongres 1974. Posle zatišja na Kosovu 70-ih godina usled poboljšanja položaja albanskog stanovništva ustavnim amandmanima, desili su se 1981. najveći nemiri posle Drugog svetskog rata.

U završnom delu studije *Srbi i Albanci – epilog* burna istorija srpsko-albanskih odnosa završava se 1990. godinom, kada su uvedene vanredne mere, na koje su Albanci odgovorili ilegalnim proglašenjem republike Kosovo. Skupština Srbija je zbog toga donela Zakon o prestanku rada Skupštine i Izvršnog veća SAP Kosovo. Albanci su se opredelili za potpunu izolaciju od srpske države i stvaranje paralelnih institucija. Uvećan je prirodni priraštaj Albanaca, kao i procenat učešća u broju stanovnika. Autori zaključuju da je još od druge polovine 19. veka situacija išla u korist Albanaca, a Srbi su u dva navrata između dva svetska rata i rata u poslednjoj deceniji 20. veka propustili šansu da rešavanje kosovskog pitanja preokrenu u svoju korist.

Monografija *Srbi i Albanci na Kosovu i Metohiji u 20. veku* predstavlja pregled burnih događaja na Kosovu i Metohiji naročito

u periodu posle Drugog svetskog rata do 1990. godine. Autori su istraživali složene procese na državnom nivou, sužavajući ih u pravcu rešavanja kosovskog pitanja, koje je u velikom broju slučajeva bilo ključno za rešavanje jugoslovensko/srpskih problema. Zbog kritičkog praćenja i detaljnog analiziranja dokumenata i štampe, ova studija zaslužuje da bude deo svakog istraživanja savremene srpske istorije o Kosovu i Metohiji.

Božica Slavković

Venceslav Glišić, *REVOLUCIONARI*, Službeni glasnik, Beograd, 2012, 160 str.

Nasuprot velikom broju naučnih radova, publicističkih napisa i drugih tekstova sastavljenih u duhu promocije Jugoslovenske revolucije u ratu 1941–1945. i vezanih u prvom redu za „život i delo“ Josipa Broza Tita, u nauci postoji svega nekoliko pokušaja da se osvetli uloga i delatnost ostalih visokih partijskih funkcionera. Među njima zaboravu su posebno bili izloženi oni koji su se posle sukoba sa Partijom i državnim vrhom našli na strani „otpadnika“. Usled popuštanja partijskih stega tokom druge polovine osamdesetih godina otvoren je niz do tada tabuiziranih tema iz prošlosti KPJ/SKJ. Međutim, ovo interesovanje je bilo kratkog daha, budući da su u godinama raspada socijalističke Jugoslavije istoričari u državama naslednicama svoja pregnuća usmerili ka pokretanju novih problema u nauci – posmatranih izvan marksističkih interpretativnih okvira – ističući pre svega pitanje delovanja snaga koje su poražene u Drugom svetskom ratu.

U prethodnim decenijama ponajviše se pisalo o Milovanu Đilas, njegovom padu s vlasti, razlazu s Partijom i korenitom preoblikovanju političke misli (V. Dedijer, *Veliki buntovnik Milovan Đilas: prilozi za biografiju*, Beograd 1991; V. Kalezić, *Đilas – miljenik i otpadnik komunizma: kontroverze pisca i ideologa*, Beograd 1988. itd.). Počev od sredine osamdesetih godina objavljivani su mnogi Đilasovi razgovori sa novinarima, kao i njegova memoarska dela koja su najpre publiko-